

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ЗНАННЯ ЯК КОМПОНЕНТ КОГНІТИВНОЇ СЕМАНТИКИ СЛОВА

У статті наголошується на необхідності звернення до світу екстралінгвістичних реалій під час розробки концепцій лексичного значення, яке лише частково передається обмеженим типом словникової дефініції.

Обґрунтовується також вагомість екстралінгвістичних знань для реконструкції семантики середньоанглійської лексики.

У вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці питання про межі семантики все ще залишається відкритим. Унаслідок цього дотепер ще не створено загальноприйнятої теорії значення. Зокрема, у когнітивній науковій парадигмі знання і значення вивчаються в їх співвіднесеності й кореляції, постійній взаємодії [1: 31]. Одне з основних понять, на яких ґрунтується когнітивна семантика, це те, що лінгвістична семантика є енциклопедичною за обсягом. Значення лексичної одиниці не можна повністю передати обмеженим типом словникового визначення. Усе, що ми знаємо про реально існуючий об'єкт, може в принципі вважатися таким, що робить внесок у значення мовного знака, якого він стосується. У когнітивній семантиці лексичні поняття мають невизначені межі в тому розумінні, що вони містять у собі периферійні зони, навколо окреслених концептуальних центрів. Вважається, що семантичні дослідження не можуть проводитися автономно, а повинні здійснюватися в тісному зв'язку з іншими науками, що вивчають людське мислення (з психологією, штучним інтелектом, культурною антропологією і т.п.). У когнітивній лінгвістиці семантичні дослідження не можуть ігнорувати фони досвіду й культури носіїв мови. Мова виступає одним з основних когнітивних знарядь людини, і її необхідно вивчати не автономно, а в рамках когнітивної функції, тобто інтерпретації, упорядкування, збереження й вираження досвіду людини. З цього також видно, що не існує принципової різниці між семантичними, енциклопедичними та концептуальними знаннями [2: 115].

Основні положення когнітивної семантики беруть свій початок від прототипної семантики, якій не притаманна ідея про те, що в природних мовах існує автономна семантична структура, яка вивчається сама по собі, незалежно від інших когнітивних здібностей людини. За прототипною теорією значення у природних мовах можуть досліджуватися тільки разом з енциклопедичною інформацією індивіда. Прототипна теорія намагається звести до мінімуму різницю між семантичними та енциклопедичними знаннями, оскільки в кінцевому рахунку лінгвістична категоризація є таким самим когнітивним явищем, як й інші когнітивні здібності людини [2: 130].

Установлення меж знань кожного слова неможливе без глибокого вивчення не тільки лінгвістичної, але й екстралінгвістичної реальності. Питання, що стосуються співвідношення лінгвістичної та екстралінгвістичної семантики (лінгвістичного словника й енциклопедії, ядра й периферії значення, семантики і прагматики) продовжують знаходитися у центрі уваги лінгвістів, які дотримуються когнітивного напрямку (традиційний підхід до лінгвістичних досліджень, що ґрунтувався на тісному взаємозв'язку лінгвістичних та екстралінгвістичних реальностей, намагався максимально їх протиставити) [2: 122].

Виходячи з того, що найбільший обсяг знань ми отримуємо через опис їх у словниках, тобто вербальним шляхом, для кожного слова повинні бути визначені межі знань, носієм яких воно є. Труднощі такого визначення обумовлені тим, що "база знань не є статичним "сховищем інформації" – вона представляє собою систему, що самоорганізовується й саморегулюється, рухливу й мінливу на основі нових даних" [3: 7], куди, на думку О.М. Шахнаровича, входять такі компоненти: мовні знання – знання мови (граматика (з фонетикою і фонологією), доповнені знанням композиційної та лексичної семантики, вживання лексичних одиниць, принципів мовленнєвого спілкування); позамовні знання (про контекст і ситуацію, адресата, у тому числі знання, пов'язані з цілями й планами адресата, його уявлення про того, хто говорить, навколишню обстановку тощо); загальнофонові знання про світ, події в ньому, дії та процеси [4: 86].

За словами О.С. Кубрякової, "розглядаючи питання про співвідношення мовної й немовної дійсності крізь призму категорії значення, виникає проблема диференціації знань про світ і знань мови, зокрема, значень, проблема розмежування екстралінгвістичного й власне лінгвістичного у визначенні мовних значень, а в кінцевому рахунку – проблема співвідношення енциклопедичних і лінгвістичних даних у лексикографії" [5: 21].

На сучасному етапі виділяються два підходи до вирішення цієї проблеми: один з них ґрунтується на принциповому розмежуванні лінгвістичної та нелінгвістичної семантики, а другий "передбачає при розробці концепцій лексичного значення широкий вихід у світ екстралінгвістичних реалій, допускаючи при цьому включення у сферу власне мовної семантики не тільки "найближчого", але й "найдалшого" значень, не тільки структурно-мовного, але й індивідуально-психологічного її компонентів, значень, що ґрунтуються на відображенні як реально існуючих положень речей у світі, так і уявної реальності" [6: 62].

Труднощі, що виникають при спробі розподілити семантику на мовну й немовну, обумовлені тим, що лексичне значення своєю більшою частиною звернено до позамовної реальності. А.М. Кузнецов вбачає недоліки семантичних робіт у невинновданому прагненні відгородитися від будь-якої екстралінгвістики в пошуках мовного значення. Він відзначає, що "семантику мови неможливо вивчити й експліцитно представити без звернення до позамовних знань про реальний світ, але її не можна вивчити, не проводячи також принципової різниці між тим, що отримано у мовному змісті від зовнішнього світу, а що від внутрішньої структури, що вже стало власністю мови, а що залишається надбанням позамовного понятійного змісту" [6: 62]. При такому підході семантика "надто розширено тлумачить змістовний аспект мови, включаючи в нього весь

комплекс людського знання про реальний, ймовірний та фантастичний світ, розмиваючи межі між значенням мовним і енциклопедичним, буденним (наївним) і науковим" [7: 11].

Метою статті є показ вагомості енциклопедичних знань для реконструкції семантики слів не зафіксованих ідеографічно, зокрема, професійних назв, що збереглися до наших днів лише в якості антропооснов назв прізвищного типу середньоанглійського періоду. Енциклопедичним компонентом значення цих слів (їх периферією) вважаємо відомості про професії в Англії середньовічного періоду та номінативні особливості найменування осіб за професією в середньоанглійській мові, зокрема, найменування осіб, професійно пов'язаних з торгово-грошовими операціями.

Пізнє середньовіччя (XII-XV ст.) ознаменувалося в Англії значним зростанням ремесел. Зростання міст як центрів ремесла і торгівлі, що отримав додатковий імпульс у результаті нормандського завоювання, прискорив процес відокремлення ремесла від сільського господарства. Уже на початку цього періоду "зростання виробничих сил в Англії призвів до відомої диференціації ремісничих занять, до розділення ремесел на окремі, спочатку ще не дуже роздроблені, але відмінні і самостійні галузі ремісничого виробництва" [8: 273]. Концентрація ремісників у містах спричинила посилення спеціалізації ремесел, яка з плином часу прийняла широкі масштаби. У цьому з приходом норманнів важливу роль зіграв попит заможних міщан на предмети розкоші, що вимагало удосконалення виробничого процесу й підвищення майстерності ремісників. Відбувається поділ праці в межах окремих ремесел [9: 10]. Ці тенденції в розвитку ремесел в Англії вилилися у створення ремісничих гільдій, що отримали право на монополієне заняття тим чи іншим ремеслом у місті. Перші згадки про такі гільдії відносяться до початку XII століття (гільдії ткачів у Лондоні, Вінчестері, Оксфорді) [8: 273-274]. Спочатку всі члени ремісничої гільдії самі торгували виготовленими ними виробами. Однак поступово в межах гільдії відбувалося соціально-майнове розшарування ремісників. У результаті вже в XIV ст. у кількох гільдіях виділилися більш заможні майстри, які займалися не стільки самим виробництвом, скільки його організацією і збутом продукції [10: 68-69; 11: 4-5].

Для лінгвіста, який вивчає мовні засоби номінації ремісників, ця обставина має суттєве значення, оскільки це значить, що в XIV-XV ст. найменування особи не завжди несло інформацію про справжнє відношення його носія до виробництва того продукту, який послужив ознакою для номінації. Наприклад, як указує С. Трапп, людина, ідентифікована як "міщанин та золотар" (*citizen and goldsmith*), що відповідає традиції того часу згадувати в документах громадянський статус людини та його приналежність до тієї чи іншої міської гільдії [11: 3-4], міг бути або найманим робітником, або самостійним ремісником, який володів власною невеликою майстернею, або багатим купцем і фінансистом, який вкладав засоби окрім ювелірної справи в інші види виробництва. Це свідчить про тісний зв'язок між двома сферами людської діяльності – ремеслом і торгівлею – у досліджуваній період і утруднює проведення чіткої границі між середньоанглійськими мовними найменуваннями ремісників і торгівців.

У досліджуваній період ремесло й далі залишалося важливим підсобним заняттям сільських жителів, які самі забезпечували внутрішні потреби домашнього господарства в життєво важливих предметах. Процеси, які відбувалися у цей час в економіці англійського села, зокрема, виникнення великих господарств-манорів, коммутація повинностей (переведення їх на гроші [12: 70; 14: 88]), викликали до життя тип сільського жителя, який суміщав у одній особі селянина, ремісника й торговця [10: 152] й отримував прибуток від виготовлення і збуту ремісничих виробів. Такими були сільські м'ясники, пекарі, ковалі, чоботарі, шевці, столярі, які часто фігурують у фінансових документах [10: 152].

Важливим соціально-економічним процесом, що проходив у житті середньоанглійського суспільства, було бурхливе зростання торгівлі в Англії в XI-XII ст., підготовлене усім попереднім розвитком матеріального виробництва і привело до третього великого поділу праці – відокремлення торгівлі від виробництва і формування класу, що займався вже не виробництвом, а лише обміном продуктів, а саме купців. Процес виділення купців у самостійний клас був поступовим і в XII-XV ст. в Англії набував різних форм. Так, в кінці XII - на початку XIII ст. в англійських містах створювалися так звані *gilda mercatoria* (купецькі гільдії), які захоплювали торговельну монополію в містах і об'єднували не лише торговців, але й ремісників [13: 266]. На перших порах ремісники самі займалися збутом своєї продукції. У результаті соціально-економічної диференціації робітників всередині ремісничих гільдій окремі майстри займали панівне положення, поступово перетворюючись у капіталістичних підприємців, які керували працею інших і збували готову продукцію. Частими були зафіксовані документально випадки, коли такі підприємці займалися оптовою торгівлею товарами, яких вони не виробляли, і навіть були пов'язані із зовнішньою торгівлею такими товарами [11: 5-6]. В кінці XIV ст. укріпили свої позиції власне купецькі гільдії [14: 91]. Великі купці у цей час нерідко фінансували окремі ремесла, забезпечуючи безпосередніх виробників сировиною та знаряддями праці [11: 10-12]. Тим самим вони поступово захоплювали керівництво виробництвом і економічно підкоряли собі виробників. Дуже важливу роль у підприємницькій діяльності англійських купців у досліджуваній період відігравала зовнішня торгівля. Причому в XIII-XIV століттях Англія займала провідне положення серед інших країн як експортер шерсті, а пізніше, в XV ст., і шерстяних тканин. Окрім великої оптової торгівлі, здійснюваної великими купцями, що в середньоанглійський період називалися *merchaunt* [15: 75], важливу роль відігравала й менш масштабна оптова, а також роздрібна торгівля, здійснювана в крамницях, на місцевих базарах дрібними та мандрівними торговцями (*chapman, berester, hukster, peddler*).

З процесами спеціалізації, що торкнулися не лише ремісничого виробництва, але й торгівлі, пов'язана поява назв торговців, що спеціалізувалися на торгівлі певним товаром. Бажання носіїв мови максимально ясно і недвозначно відображати відношення об'єкта номінації до певного предмета спричинилося до появи назв-

комполит, у морфологічній структурі яких наявна основа іменника, що позначає предмет торгівлі. Розглянемо композити з другим компонентом *mongere*. Слово *monger* збереглося з давньоанглійського періоду (OE *mangere* 'monger, dealer, trader', forms: *mangere*, *mongere*, *monger* та ін.'I. A dealer, trader, trafficker [18: 975]', а в середньоанглійському періоді входить до складу численних складних слів і дуже рідко зустрічається у самостійному вжитку. У середньоанглійській мові *mongere* ще зберігає живий зв'язок з дієсловом *monpen* "торгувати", що дозволяє розглядати композити з компонентом *monger* як еквіфінальні складні слова (пам'ятаючи роль аналогії як засобу словотвору таких лексичних одиниць), коли перший іменний компонент поєднується з уже готовою лексичною одиницею *mongere*. Наведемо кілька таких лексем, що фіксуються в якості антропооснов назв прізвищового типу середньоанглійського періоду: Roger le Bucmanger [19: 1221] (ME *Buck* < OE *buc* 'male deer', OE *bucca* 'he-goat') ; Margaret le Buttermonggere [20: 1306]; Ralph le Cheverelmongere [21:1310] (ME *chevrele* 'kid'); Richard Clothmongere [22: 1296]; Richard Fethermongere [21: 1282]; Richard le Flexmongere [23: 1294]; John Furmonger [24: 1490-1508]; Luke le Garlekmongere [21: 1309]; Elias le Hatermongere [22:1251] (ME *hater* < OE *hseteru*) '1. Clothes, clothing collectively [18: 1000] (pi.); 2. (sg.) A garment, a vestment [18: 1225]; Henry Heimongere [25: 1230] (ME *hey*, *hei* 'hay'); Richard Honymanger [26: 1382] (ME *hony* 'honey'); Ailred Ismangere [25: 1165-72], Hervey le Ismongere [27: 1248]; Robert madermanger [25: 1230]; Richard Pe semongere [28: 1198] (ME *pese* < OE *pise*, *piose*, *pyse*) 'pease, the earlier form of PEA' [18]; Alan le Rusmangor [22: 1210] (ME *russe* < OE *rysc* 'rush'); Emma le Sclopmongere [22: 1317] (*slop*, also *sloppe*, *slope*, *slopp* [Of obscure history] '1. A charmed bag employed to steal milk from cows [18: 1303]; 2. An outer garment, as a loose jacket, tunic, cassock, mantle, gown, or smock-frock [18: 1386]; Thomas le Strumonger [22: 1285], Richard Straumongere 1294 MEOT (OE *streaw*, ME *strau* 'straw'); Robert Wastelmonger [29: 1317] (*wastel* < OF *wastel*, northeastern var. of *guastel*, *gastel*) 'Bread made of the finest flour; a care or loaf of this bread [18: 1194]; Robert le Waxmongere [29: 1310].

Тісний зв'язок між двома сферами людської діяльності – ремеслом і торгівлею – у досліджуваній період утруднює проведення чіткої границі між середньоанглійськими мовними найменуваннями ремісників і торгівців. Оскільки в структурі наведених слів відношення особи до предмета, який послужив онимасіологічною ознакою, не експлікується і виражається двома можливими предикатами "виготовляти" і "продавати", то когнітивна семантика розглянутих слів утворює дві різні когнітивні моделі, тобто різні фрейми (акціонального типу, за С.А. Жаботинською [16: 12-25]), що відображають дві різні стереотипні ситуації: "ДЕХТО: агенс ДІЄ: виробляє ДЕЩО: пацієнс" та "ДЕХТО: агенс ДІЄ: продає ДЕЩО: пацієнс".

Отже, вважаємо енциклопедичні знання релевантними, по-перше, для реконструкції лексичної семантики слів, по-друге, для побудови когнітивної моделі цих слів. Окрім того, енциклопедичні знання вважаємо частиною ментально-психонетичного комплексу, який інтегрує логічну інформацію з асоціативно-метафоричною (яка базується на знаковій переінтерпретації знань у термінах інших концептуальних сфер) [17: 53]. Енциклопедичні знання відносимо до термінальної частини, тобто до периферії ментально-психонетичного комплексу. Враховуючи широкі можливості моделювання ментально-психонетичних комплексів щодо аналізу семантики слів, енциклопедичні знання посідатимуть у цьому процесі важливе місце як частина структури цих моделей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Кубрякова Е.С. Проблемы представления знаний в современной науке и роль лингвистики в решении этих проблем // Язык и структуры представления знаний. – М: ИНИОН РАН, 1992. – С. 4-39.
2. Полужин М.М. Функциональный і когнітивний аспекти англійського словотворення: Монографія. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 240 с.
3. Герасимов В.И., Петров В.В. На пути к когнитивной модели языка // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – Вып. XIII. – С. 5-11.
4. Шахнарович А.М., Арама Б.Е. Когнитивный аспект категории модальности / Когнитивная лингвистика конца XX века: Материалы I международной научной конференции. – Минск, 1997. – Ч. I. – С. 85-89.
5. Кубрякова Е.С. Актуальные проблемы современной семантики. – М.: МГПИИЯ им. М. Топеза. – 1984. – 130 с.
6. Кузнецов А.М. От компонентного анализа к компонентному синтезу. – М.: Наука, 1986. – 125 с.
7. Кузнецов А.М. Семантика лингвистическая и нелингвистическая, языковая и неязыковая (вместо введения) // Лингвистическая и нелингвистическая семантика. – М.: ИНИОН РАН, 1992. – С. 5-28.
8. Левицкий Я.А. Города и городское ремесло в Англии в X-XII вв. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1960. – 298 с.
9. Otto G. Die Handwerkernamen im Mittelenglischen. – Bottrop, 1938. – 99 p.
10. Myers A.R. England in the late Middle Ages. – Harmondsworth, 1978. – 285 p.
11. Thrupp S.L. The merchant class of Medieval London (1300-1500). – Chicago, 1948. – 401 p.
12. Штокмар В.В. История Англии в средние века. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1973. – 184 с.
13. Lipson E. The Economic History of England. – London, 1956. – 696 p.
14. Morton A.L. A People's History of England. – Berlin: Seven Seas Publishers, 1974. – 565 p.
15. Reynolds S. An Introduction to the history of English medieval towns. – Oxford, 1977. – 234 p.
16. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов // Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки. – Черкаси: ЧДУ, 1999. – Випуск 11. – С. 12-25.
17. Селіванова О.О. Теоретичні засади й дослідницькі можливості концептуального аналізу // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2007. – № 27. – С. 53-58.
18. A New English Dictionary. – Oxford: Oxford University Press, 1988. – 1933 p.
19. Asize Rolls: Warwicks. Dungdale Society 16, 1939. – 1221 p.
20. Calendar of Early Mayor's Court Rolls / ed. A.H. Thomas, 1924. – 1306 p.

21. Letter Books of the City of London: 11 vols., 1899-1912. – 1282 p.
22. Cartulary of Oseney Abbey. Oxford Historic Society (89-91), 1929-1931. – 1210 p.
23. Court Rolls of the Abbey of Ramsey, 1928. – 1508 p.
24. Archaeologia Cantiana (in progress). – 1520 p.
25. Pipe Rolls. Rec. Comm., 3 vols., 1833-1844. – 1230 p.
26. Catalogue of Ancient Deeds (in progress). – 1600 p.
27. Bart N. Moore. History of St Bartholomew's Hospital: 2 vols. – London, 1918. – 1215 p.
28. B. Thuresson. Middle English Occupational Terms. – Lund, 1950. – 1320 p.
29. G. Fransson. Middle English Surnames of Occupation. – Lund, 1935. – 1310 p.

Матеріал надійшов до редакції 17.05. 2007 р.

Добровольская О.Я. Энциклопедические знания как компонент когнитивной семантики слова.

В статье подчёркивается необходимость обращения к миру экстралингвистических реалий при разработке концепций лексического значения, которое лишь частично передаётся ограниченным типом словарной дефиниции. Обосновывается также весомость экстралингвистических знаний для реконструкции семантики среднеанглийского языка.

Dobrovolska O.J. Encyclopedic Knowledge as a Part of Cognitive Meaning of Words.

In the article the necessity of the inclusion of extralinguistic knowledge in the elaboration of various lexical meaning conceptions is proclaimed. The article proves this statement on the examples of the Middle English vocabulary semantic reconstruction.